

idézett rész még szövegszerkezeti, de tartalmi szempontból is elüt az elbeszélés egészétől.

Érdekes azonban, hogy ez az egyetlen elbeszélés is csak olyan motívumot tartalmaz, amit korábban Adynál, később József Artilánál találunk meg. Ennek vizsgálata azonban már más téma, külön tanulmányt érdemel.

„A VILÁG VÉGE PEDIG A VILÁG KEZDETE”

KONTRA FERENC

A novella lépcsőzetesen felépített szerkezetének legfontosabb konstrukciós részei a bekezdések, melyek önmagukban is további mikroegységeket tartalmaznak. Ennek ismeretében célszerűbb a szöveget változásaiban, folyamatosságában megragadni, amely a konkrét események leírásától az elvont felé, a realitásoktól a filozofikus irrealitás felé, a mindennapok apró mozzanataitól a létkérdések felé mutat.

(1.) Megszokhattuk már Esti Kornéltól, hogy egy témamegjelölő mondatral indítja beszámolóját. Az indítások inkább keretnek tekinthetők, mint bevezetésnek, funkciójuk szerint a további kiszórással tartanak szoros kapcsolatot, melyek együttesen az elidegenítő hatás részei.

Az álomfantázia különféle változatait latolgatva már mindjárt az elején lételméleti kérdést vet fel: „A halál legkevésbé fájdalmas fajtája az, ha senki se és semmi sem marad utánunk, amit irigyelhetnénk, még az utókor is velünk omlik össze.” Feltehetően a buddhizmus tanainak ismeretében fedezi fel azt a sokak által elsajátított és számos alkotásban kifejezett gondolatot, hogy a legjellemzőbb sajátosságunk az, ami az elmúlás biztos tudatával ajándékoz meg bennünket. Szilágyi Imre egyik tanulmányában írja, hogy Kosztolányi „világképében az emberi élet is pusztán egy az elvont léten kiformalódott létezők között. Veszésével is »mindössze« önfelmánk sajátos karakterisztikumának halálba mutató gyötrő élményét tudatosítjuk. A világ viszont nem velünk kezdődik és bukik.” Ugyanezt a gondolatsort folytatja Esti egy másik novellában, amikor kijelenti: „Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is.”

(2.) Esti Kornél költői kérdést vet fel a továbbiakban: miként álmódhatja meg a világ végét, hogyan élheti át a lehetséges világok pusztulását egy író, akit léte sokoldalúan determinál. Az álom végül is alogikus körülményt teremt, mert a főhős ugyanabban a történetben szemlélője, aktív cselekvője és passzív elszőnvedője is lehet az események-

nek. Adott esetben mindezek ugyanannak az ének az alakmásai. Az én pusztulása egyébként saját álmában még a külső szemlélő nézőpontjából sem szokott bekövetkezni; vegyünk példának egy álombeli zuhartást, melynek a végén mindig a felébredés áll. Vagyis az ébrenlét világának a kezdete. Ez adja egyébként a szövegjelentés további értelmezésének egyik lehetséges megoldását.

A második bekezdés kulcsmondatában arra hívja fel a figyelmet a szerző, hogy a szóban forgó álom „abban különbözik a többitől, hogy lassú volt, hosszan tartó, részletes”, tehát a világvége-álmok sorában ez a mostani kitüntetett helyet foglal el; mint az alábbiakban látni fogjuk, nem véletlenül.

A szöveg szerkesztettségét elemezve megfigyelhetjük, hogy a két első bekezdés tükörképe egymásnak. Erre utal a kérdő mondatok elhelyezése, továbbá az összefoglaló tételmondatok fekvése is. A két bekezdés morfémáinak száma egyébként egy híján megegyező, ami szintén a két szerkezeti egység szándékolt párhuzamosságára és szembesítésére utal. Kiasztikus volt az Esti-novellák közül nem egy — írja Király István — visszajára fordult a kezdet és a vég, tükörképszerűen viszonyult egymáshoz. Meg kell jegyeznünk, hogy a tükörképszerűség nemcsak az első két bekezdésre, hanem a novella indítására és zárására is igaz.

(3.) Az álom elmesélésének dinamikáját a fokozatosság szigorú betartásával a *változás* lendülete adja. Sodró erejű, mondatról mondatra pergő eseményeknek lehetünk szemtanúi. Egyetlen bekezdésen belül a hétköznapi cselekvését végző alany „sétáltam” állítmánytól eljutunk a rémületet megtestesítő „gyökeret vert a lábam”-ig. A tragédiaélmény velejárója ezúttal is a magány, a család hiánya, valamint az a tipikus napszak, amikor a legtöbb Esti-novella játszódik: a sötétedés és a névben hordott este.

(4.) A *változás* paramétereinek meghatározása és feltérképezése újabb megdöbbentő eredményeket szül. A novella központi szerkezeti egységében az „Egészen jelentéktelen dolog”-tól a teljes zűrzavarig jut el egy külső szemlélő nézőpontjából Esti Kornél.

A változás elindítója az a távoli fényes pont volt, amely fokozatosan a város felé közelített. A kezdetben jelentéktelennek látszó esemény hatására kitör a pánik, és a megváltozott körülmények hatására a lakosság immár tisztában van azzal, hogy az egyre nagyobbodó fénypont a pusztulást hozza. (Csupán zárójelben utalunk egy szemléletes egybeseresésre. Eléggé közismertek annak a nemrégiben végzett tudományos kutatásnak az eredményei, melynek keretében a világ különböző részein a klinikai halálból visszatérteket megkérdezték, hogy mit láttak, mit éreztek. Voltak egybehangzó megállapításaik; többek között közös élményük volt, hogy egy távoli fényes pontot láttak, amely feléjük közeledett.)

A „vegyi eredetű kék por”, amely az ismeretlen égitestből szítal alá, ismét arra utal, hogy Kosztolányinál kék a halál színe. Gondoljunk csak a lírai ihletettséggű *Kék gyász* című novellájának indítására: „Kis-öcsém alig élt huszonnégy órát. Szemei kinyíltak a tavaszra és meghalt. Szemei is kékek voltak, mint a tavasz.” Ugyanebből az élménykörből való az *Azon az éjjel* című vers következő két sora: „Azon a reggel / rozsdás pénzt tettek kék szemére.”

Ami ismeretlen, megmagyarázhatatlan vagy logikátlan, az félelmet válthat ki. „Csak arra érdemes gondolni, ami lehetetlenség. Csak az ilyen borzaszt meg. Az, aminek nincsen magyarázata” — hirdeti egy másik novellában Esti Kornél, ami arról is árulkodik, hogy ez körülmény epikaformáló elvvé válik. A félelemkeltő esemény ebben az esetben is egy transzcendentális világ irányába tolja el az eseményeket.

Ugyanitt figyelhetünk fel arra, hogy epizódok kiemelésével, halmozásával és részletezésével a valós időnél hosszabbra nyújtja a pillanatnyit. Sorra veszi a villanásnyi hatás következményeit, több oldalról közelít ugyanarra a hatásra, ily módon összekeveredik az objektív és szubjektív idő.

(5.) A novella dinamizmusát az ellentétek halmozása is biztosítja. Az újságok „Csend, rend” jelszavai paradoxonként hatnak a totális felfordulásban. Abszurd, ellentmondásos helyzetek egész sorát írja le, hogy minél szemléletesebben mutasson be egy felfordult világot, ahol a logikátlanság vezérelvvé vált. A képlékennyé vált, elemeire bomlott egész ugyanakkor egy új világ születésének lehetőségét hordozza; ez adja a végkicsengés („A világ vége pedig a világ kezdete.”) másik lehetséges magyarázatát.

A széthullást, elemi részekre bomlást az impresszionizmus érzéki-asszociációs írói módszerével dolgozza fel Kosztolányi. Felvetődik az a feltetelezés, hogy a személytelen szem — a másik én —, amely a dolgokat látja és a személytelen elbeszélő hang, amely a látottakról tudósít, egy különleges adottságokkal rendelkező megfigyelőé, aki a maga önkényes szempontjai szerint szelektál az észlelésre érdemes dolgok, életszegmentumok között (lásd pl. a patikusok és csillagászok adott esetben tipikusnak mondható megnyilvánulásait), ugyanakkor azonban észleléseinek forrása nem mindig és nem feltétlenül a megfigyelt és megfigyelhető valóság; a lokalizálhatóságot az álomkeret determinálja.

(6.) Aki tisztában van a közeli vég tényével, számvetésre készül. Ezúttal gátlásaitól megszabadulva megteheti mindazt, amihez korábban nem volt bátorsága vagy egyszerűen szégyellt megtenni. Ugyanakkor az apró élvezetek felé is fordul (kakaólikőr, szalámi). „A levegő tisztult” — akár önálló bekezdésként is szerepelhetne, lévén hogy funkciója a különválasztás, az események lassítása a szöveg utolsó negyedénél.

(7.) Esti Kornél a testiek után a lelkiek felé fordítja tekintetét. Le-

veleket ír. Bevallja szerelmét Violának, legfelsőbb személyes érzelmeiről beszél. Ez egyébként az egyetlen novella, ahol szó esik Esti szerelmi érzéséről. A kivétel, a változás ezúttal bizonyára annak a következménye, hogy a főhősnek a pusztulással kell szembenéznie. Kosztolányi egy álom keretében Esti Kornél világának az elpusztítását tűzte ki célul ebben a novellájában, talán ezért is különbözik olyan nagy mértékben a ciklus többi darabjától.

(8.) Az írás végül is mindig etikai kérdéseket vet fel. Mély gyökerei vannak Kosztolányi erkölcsi tartásának, melyek még véletlenül sem engednék meg Esti Kornélnek, hogy emberi vagy anyagi tartozással távozzék az élők sorából. Emberi tartása tisztességre kötelezi.

Esti önérettel, érzékenységgel megáldott és megvert publicista, és művész. Érvényes rá Eliot gondolata, mely szerint „minél tökéletesebb művész valaki, annál teljesebben válik kétfelé benne az ember, aki szenved, s az agy, amely alkot”. Két ellentétes én munkál Esti komplex személyiségében, ily módon lehetségessé válik minden érték átértékelése, az esztétikai létérzékelés színjátékká alakítása. Schöpflin Aladár írja: „az abszolút ironikus, aki megmutatja, hogy az erkölcsi érték mennyire nem érték”. Végso soron minden Esti-novella erkölcsi létkérdést vet föl, még az olyan ártatlannak látszó történet is, mint a *Margitka* vagy *A vér*.

(9.) Ellentmondásos szituáció: „Nem kell többé élnem, tehát élhetek. Nem kell többé, írnom, tehát ismét írhatok.” Az utolsó bekezdésnek úgyszólván minden egysége filozofikus telítettségű szentenciózus paradoxon. A hős epikai funkciójában is ott feszül az ellentmondásosság — írja Király István. Hőstelen hős, aki címadóként szerepelt ugyan, a középpontban állt, de többnyire csupán mint narrátor, és nem mint a cselekmény tényleges hőse. Eddig csak körülötte történtek a dolgok és nem vele. A *világ végében* a szerep annyiban módosult, hogy ő is egyik szereplője lett az elbeszélteknek (pl. zsebkésével szíjakká metéli a gyűlölt festményt, leveleket ír). A szóban forgó novella ebből a szempontból is rendhagyó.

Kosztolányi a másik énjével, alakmásával szemben mindig komoly fenntartásokkal élt. A védekezés többnyire a cselekményen kívül maradást jelentette. Tehetetlen ugyanakkor maga teremtette hőisével szemben, mert nem tud más erkölcsi normát adni neki, mint a saját írói elveit. Az álomkeretbe helyezett történetben felbomlanak az erkölcsi normák. Jellemző módon az egyén korlátlan szabadsága csak így valósulhat meg. Esti Kornél a novella végkicsengése szerint szimpatizál ezzel az állapottal.

A kor felfogása szerint az álom a tudatalattit hozza felszínre: a főhőst saját sorsa döbbsenti rá, hogy etikai előítéletek miatt nem való-

síthatta meg igazi önmagát, írói énjét, és most, hogy végérvényesen megszűntek a korlátok, kezdetét veheti egy „szép új világ”.

Az előzőekben utaltunk arra, hogy a *Világ vége* több vonatkozásban kapcsolódik az 1933-as Esti Kornél-novellákhoz. Meg kell azonban jegeznünk azt is, hogy szemlélete és átgondolt bölcsessége alapján már szervesen illeszkedik a *Tengerszem* novellái közé, melyek közös jellemzőit Kiss Ferenc így foglalta össze: „az életmozaikok gyakran mélyértelmű jelentéssel telítődnek. Az ábrázolt életdarab sajátos színeinek változatossága néhány éles vonásra redukálódik, az ágas-bogas élet egyvonalú eseménye vagy egyetlen fontos mozzanatra. A mondandó már-már tanulsággá szűrten formálódik ki bennük, jó részük erősen példázatszerű.”

PACSIRTA IDEGENBEN

PAPP GYÖRGY

Egy Kosztolányi-regény szerbhorvát kiadásának fordítástörténeti tanulságai

Pacsirta igazán nem ment el sehova. Az azonos című regény fiktív világában csak az a kis mozdonyocska viszi meg-megújuló, időtlen tarkövi utazásra, amely „két meggyújtott lámpájával, mint valami véres szemekkel, erőlködve nézi az utat”. S Pacsirta 1958-ban mégis elindult a műfordítás más irodalmakba vezető omlatag, de megújuló hídjain, hogy, ez egyszer, Szarajevóba jusson, ahol a regény *Život u kavezu* (A kalitkába zárt élet) címen megjelent. Elindult akkor, amikor tájt a legvalóságosabb, „földi mása”, *Kosztolányi Mariska*, az író harmadik testvérüknél élő húga épp Kanizsa utcáit rózta férficipős, kemény lépteivel.

Igy hát az idegenbe kerülés csak az irodalmi befogadásban, a fordítás varázsának most találó metaforájaként értelmezhető. Találó, mert felidézi, képszerű közelségbe hozza azt a szorongást, gondosságot, amellyel a kibocsátó irodalmi tudat, közvélemény egy lefordított mű második születésének, sorsának utánatekint: mivé lesz egy regény a fordító kezén, hogyan hat rá az új nyelvi közeg „levegőváltása”, a miénkhez hasonló szeretet veszi-e majd körül?

Ilyen és hasonló kérdésekre szeretnénk választ adni az évforduló adta ritka alkalomkor. Már nem a *fordításkritika hangnemében, mert arról* majd harminc év távolából lekéstünk, hanem a *fordítástörténetében*, amelynek szintén a jelenkori fordítói hűségesszmény az egyik viszonyí-